Συναισθηματική αναγηλάφηση

Με το «Ελεύθερο πνεύμα» τοῦ Γιώργου Θεοτοκᾶ, πού τό ξαναδιάβασα τώρα στίς ἐκδόσεις «Ἑρμῆς», ὕστερα ἀπό σαραντατέσσερα χρόνια, δηλαδή ἀπό τά 1929 ὅπου πρωτοείδε τό φῶς, ἀφήνομαι σ' ἀναπολήσεις καί συγκρίσεις, ἀλλά μέ τρόπο αὐτοσκέδιον, ἀμέθοδο. Συγκρίσεις, πρῶτα - πρῶτα, ἐποχῶν. Μοῦ φαίνονται ἀμέσως διαφωτιστικές πολύ. Ἔπειτα οἱ ἀναπολήσεις. Ἐπειδή, ἀναγκαστικά, ἔχουν συναισθηματικό χαρακτῆρα, ὅπως κάθε ἀναπόληση, ἀναρωτιέμαι μήπως θά ἔπρεπε νά τίς παραλείψω. Ἀλλιῶς σάμπως δέν εἶναι μαρτυρία, καί μέ σημασία συχνά γενικότερη, ὁ ἀνεδρομή στά προσωπικά περασμένα, ὅταν μάλιστα περνάει, θέλοντας καί μή, μέσ' ἀπό τό φίλτρο τοῦ παρόντος; Ἔτσι, ἀναπολήσεις καί συγκρίσεις θλέπουμε πῶς κάνουν ἕνα: Ἀναθυμόμαστε συγκρίνοντας καί συγκρίνουμε μέ θάση τή μνήμη. Ἄς προσθέσω, γιά νά εἶμαι ἐν τάξει μέ τήν ἀφελιόμενη ἐντιμότητα, πῶς ἡ θύμιση, καί μάλιστα φάσεων τῆς νιότης, ἔχει ἕνα χαρακτῆρα ἀναπάφευκτα στορυγκό. Ἀλλά ἐδῶ δέν μιλάει κριτικός ἤ ἱστορικός τῆς λογοτεχνίας, μιλάει ἕνας λογοτέχνης, δηλαδή πρόσωπο ἐξ ὁρισμοῦ εὐσυγκίνητο, ἀνίκανο ν' ἀποστραγγίσει, ν' ἀπαρνηθεί τόν ὑποκειμενισμό του. Ἄς ἔχουμε λοιπόν τό θάρρος τῆς ἀλήθειας μας.

Σέ πρώτη, ἄμεση ἐντύπωση, μέ

Τοῦ
ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

σταματάει ὁτό «Ἐλεύθερο πνεῦμα» κάτι πού συνηθίζουμε νά τό λέμε ὡριμότητα. Ὁ Θεοτοκᾶς ξεπηδόει μέ τό πρῶτο πάνοπλος θερείς, καθώς ἡ Ἀθηνᾶ ἀπό τήν κεφαλή τοῦ Δία. Ἡ φράση του λαγαρή καί στέρεα, ἡ κρίση του ἀκονισμένη, ἡ σκέψη του καθαρή, τό χιοῦμορ του σύθόρμπτο καί καλοζυγιασμένο, μέ κάποια μάλιστα ἰθαγένεια ἑλληνική, πού δέν εἶναι τό μικρότερο προτέρημά του. Κι' ὅμως στήν ὡριμότητα τούτη δέν διαθλέπεις τόν παραμικρό γεροντισμό — γνώρισμα συνηθισμένο τῶν νέων πού κάπως πρόωρα ἀνέπτυξαν τήν κρίση τους. Ἀπεναντίας: ἄν ὑπάρχει κάτι ὁτό «Ἐλεύθερο πνεῦμα» πού θά τό ἀναθεωρήσει ἴσως ὁ Θεοτοκᾶς μέ τήν πρόοδο τῆς ἡλικίας — λέω «ἴσως» — εἶναι ἡ τάση πρός τό ἀπόλυτο, οἱ ἀφοριστικές γνωματεύσεις πού σημαδεύουν τό πρῶτο του αὐτό βιθλίο. Τέτοιες ἀποτιμήσεις χαρακτηρίζουν κατά κανόνα τά πρῶτα νιάτα. Ἀργότερα, γίνεται καγένας ἐπιεικέστερος, διαστακτικός, ἴσως γιατί προθαίνει σ' ἕναν πιό ἐνήμερο αὐτοέλεγχο, σ' ἐπιμετρήσεις καί συγκρίσεις, πού τοῦ ἐπιθάλλουν στό ἑξῆς ἄλλα μέτρα. Ἀναπολῶ τώρα κάτι πού τοῦ κάκιζα συχνά τοῦ Θεοτοκᾶ, μεσόκοπου πιά, σέ συνομιλίες μας; τή μακροθυμία του. Κι' ἀναρωτιέμαι ἄν θά τήν εἶχε καί τότε πού ἔγροφε τό «Ἐλεύθερο πνεῦμα». Πρέπει πάντως νά προσθέσω πῶς αὐτή του τήν ἀνεκπικότητα τήν ἐπεσήμαινα στό κοινωνικό ἐπίπεδο, τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων, ὄχι στή σφαῖρα τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν. Ἔτσι ἡ ἀλλιῶς, τό σημεῖο τοῦτο μοῦ φαίνεται τώρα καλή ἀφετηρία γιά νά καταπιαστῶ μέ τίς συγκρίσεις.

Ἡ γενιά τοῦ '30, ἡ τόσο προπιλακισμένη ἀπό διαδόχους της, ὄγνωστο γιατί, σχηματοτίσθηκε ἀπό τρεῖς κύριες καταθολές, ὅπως τό ἔχω κι' ἀλλοτε σημειώσει. Ἡ μιά εἶταν ἀπό τήν Ἰωνία καί τά νησιά τοῦ Αἰγαίου, ἡ δεύτερη ἀπο Ἀθηναίους, ἡ καί Βορεισελλαδίτες πού γύριζαν πίσω ὕστερα ἀπό μετεκπαίδευσή τους στή Δύση, καί ἡ τρίτη ἀπό νέους πού ἔμειναν ἐδῶ, στήν Ἀθήνα, σ' ὅλα τά κρίσιμα χρόνια τους. Ἀπό τήν τρίτη τούτη κατηγορία, ἐλαχιστότατοι ἐπέζησαν. Ἡ πρώτη, ἄν καί παιδεμένη, ἀποτύπωσε αἰσθητά τή σφραγίδα της στή νέα ἐποχή. Ἡ δεύτερη τέλος, πιό ξεκούραστη καί καλλίτερα συγκροτημένη, ἔφερε μαζί της τά εὐρωπαϊκά Γράμματα καί μέτρα ἀπό τήν ἴδια τήν πηγή τους, γιά νά συμθάλει στή διεύρυνση τοῦ ὁρίζοντα. Ἔτσι σχηματίζεται τό νέο κεφάλαιο τῆς ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας, πού ἔχει χαρακτῆρα εὐρωπαϊκό κι' ὄχι πια θαλκανικό. Ἡ συνείδηση τῆς στροφῆς τούτης, ἀρχικά ὡς ἱστορικῆς ἀπαγγῆς, ἀργότερα ὡς αὐτονόητης κοινωνικῆς πορείας, τήν εἶχαν ἐναργέστατη, σ' ὅλες τίς φάσεις, οἱ πιό ἐνημεροι ἐκπρόσωποι τῆς μεσοπολεμικῆς ἐποχῆς.

Σημειώνω ὁιστόσο, τώρα πού ξαναδιάβασα τό «Ἐλεύθερο πνεῦμα», μιά διαφορά στή στάση μας ἀπέναντι στούς ἄμεσους καί τούς κοντινούς μας προγόνους. Ἐμεῖς ἐδῶ, οἱ ἀμετακίνητοι,' μ' ὅλο πού ξέραμε πῶς δέν μπορεῖ παρά νά περευτοῦμε σέ πιό εὐρύχωρη πνευματική περιοχή, τρέφαμε ἕνα εἶδος τρυφερῆς εὐλάθειας γιά ὅλους σχεδόν τούς προκατόχους μας. Θέθαια, ὁ συνοπτικός χαρακτηρισμός «ἠθογραφία», ἕνας ἀπό τούς κύριους ατόχους τῆς πολεμικῆς πού ἐκδηλώνεται μέ τό «Ἐλεύθερο πνεῦμα», μᾶς εἶταν γνώριμος μόνο πού, μέσα του, κάναμε κάποιες διαφοροποιήσεις. Θεωρούσαμε, λόγου χάρη, τόν Κωνσταντίνο Θεοτόκη ἔγκυρο καί συγκινητικό εἰσηγητή τῆς κοινωνικῆς καί ψυχογραφικῆς πεζογραφίας στήν Ἑλλάδα. Τόν Παπαδιαμάντη ποιητή μυστικό, πού ὑπερθαίνει τά θέματά του, τό γεωγραφικό του πλαίσιο. Τόν Καρκαθίτσα πλάστη συνειδητό νεοελληνικῆς ψυχῆς, τόν Χατζόπουλο ἕναν ἀπό τούς πρώτους πού ἀνεῖξαν τά παράθυρα γιά ν' ἀεριστεί μέ τή συμθολιστική πνοή ὁ χῶρος καί κάτω ἀπό τή δική μας στέγη. Ξέρασε πῶς ὁ Ξενόπουλος ἀνῆκε ὀργανικά στήν Ἀθήνα τῶν θαλκανικῶν πολέμων κι' ὅτι εἶχε πιό ἀνανκαστεί, γιά λόγους ὧμά οἰκονομικούς, νά προσνειωθεί στήν ἐπιφυλλίδογραφία' ἀλλά ἡ περίπτωση του μᾶς συγκινοῦσε. Δέν ἐξοιρῶ ἀπό τή διάθεσή μας γιά κατανόηση, συμμερισμό, μήτε τόν Ἰραυλανστῶν τοῦ «Κοψοπόδαρου» μήτε τόν Βλαχογιάννη τοῦ «Πετεινοῦ». Ἄλλους ἀκόμη. Συνοψίζω: ἡ φιλοδοξία μας εἴτανε νά ξεπερασουμε ἔμπρακτα τήν ἠθογραφία, μέσα μας ὅμως τρέμαμε, ἀναρωτιόμασταν: θά τό κατορθώσουμε; Αὐτό, κι' ἀφοῦ πιά εἴχαμε ἀρχίσει νά δίνουμε τά δικά μας δείγματα γραφῆς. (Παρέλειψα ἀπό τήν ἀπαρίθμηση τόν Δημοσθένη Βουτυρᾶ, ἀλλά θά χρειαζόταν εἰδική ἐπιφυλλίδα γιά νά ἐξηγήσω ἀντικειμενικά τήν περίπτωσή του, δηλαδή τήν ἀπήχηση πού θρῆκε στά ταυφερά χρόνια μας ἡ θαμπή φωνή του).

Ὁ Θεοτοκᾶς, λιγότερο δεσμευμένος ἀπό μᾶς πού ὀργώναμε ὑπομονετικά τό πατρικό χωράφι, δείχνεται ὁτό «Ἐλεύθερο πνεῦμα» ἀποφασισμένος κι' εὐγλωττος τιμητής τῆς ἠθογραφίας. Ἡ στάση πού δέν εἶναι Ἰταμή· ἀντικρύζει, ἀπεναντίας, μέ περίσκεψη τήν παράδοση, ἄν καί ἀποκαθαρμένην ἀπό ὅσα θεωρεῖ αὐτός ἐλάσσονα στοιχεῖα. Ὅταν τόν διαθάσαμε, στά 1929, μας ἔπεισε. Σήμερα, πού κάνω μέ τήν προοπτική τοῦ Χρόνου τόν γενικό ἀπολογισμό, θρίσκω τοῦτο: Ναί, στήν ἠθογραφική «σχολή» μπορεῖ νά καταλογίσει κανένας τή «φωτογραφική» στενότητα πού θλέπει ὁ νεαρός Θεοτοκᾶς· πέρα ὅμως ἀπ' αὐτό — πού δέν εἶταν ἄλλωστε κοινό γνώρισμα σ' ὅλους τούς ἠθογράφους — ἀναδίνει τό ἔργο τους ἕνα ἄρωμα, κάτι πού δέν μπορῶ διαφορετικά, μέ περισσότερη κυριολεξία, νά τό προσδιορίσω, καί πού μοῦ φαίνεται σήμερα, μέ τήν ἀπόταση, περισσότερο ὑποθλητικό, παοθένο.

Αὐτό θρίσκω σήμερα γιά θαθύτερη ἀρετή τῆς ἠθογραφικῆς ἐποχῆς. Χάθηκε κιόλας στά δικά μας χέρια. Νομίζω ὄχι ἀπό ἀναξιότητα, ἀλλά γιατί τό αἷμα πού κυλοῦσε στίς ἀρτηρίες μας εἶχε ἀφομοιώσει τό συστατικά ἑνός ἄλλου ἀέρα, τῆς πολιτείας, ὄχι πιά τοῦ ὑποιθρου. Ἂν ἐμεῖς καναμε ἠθογραφία, θά εἴμαστε μιμητές. Τώρα, ἀν προσθέσαμε καί κάτι ατό ἐνεργητικό τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ὅπως τό χρωστούσαμε, θά τό κρίνουν ἄλλοι. Κανονικά, θά ἔπρεπε κοντές νά εἶναι οἱ ἀμεσοι διάδοχοί μας· δέν ξέρω ὅμως ἄν διαθέτουν ὅλοι τους τήν ἀποαιτούμενη νηφαλιότητα. Ποιδιά μιᾶς ὅλλης ἐποχῆς, δυναμιτιστικῆς, ἀντικρύζουν τό χτές δίχως τούς δικούς μας ἐνδοιασμούς, τή δική μας τότε τρυφερότητα, πού μᾶς ἔκανε νά οταματᾶμε στό δρόμο ὅταν περνοῦσε ὁ Ξενόπουλος, καί νά τόν κοιτάζουμε γιά πολύ, μέ θαυμασμό, ἤ καί νά τόν ἀκολουθοῦμε συνεπαρμένοι ἀπό θουθή συγκίνηση, γιατί εἶχε γεράσει, κωρτωθεί, σκάθοντας τό κωράφι ὅπου θά σπέρνομε ἐμεῖς, καί θά θερίζαμε.

Κι' ἀφοῦ τό φέρνει ὁ λόγος, θά παρεμβάλω ἐδῶ, γιά νά σπάσω καί τή μονοτονία, μιά θύμιση: τήν τελευταία ἐπαφή μου μέ τόν Γιῶργο Θεοτοκᾶ.

Τηλεφωνιόμασταν ἕνα θράδι, αὐτός ἀπό τό σπίτι του, ἐγώ ἀπό τό γραφεῖο τοῦ περιοδικοῦ «Ἐποχές». Γελοῦσε πλατειά. «Ξέρεις τί μοῦ ἔλεγε χτές ὁ Σεφέρης; Σ' ἕνα σπίτι, ὁ Χ (ἐδῶ τό γνωστό ὄνομα νεώτερου συναδέλφου τοῦ ποιητῆ) τοῦ εἶπε μέ ἀγανάκτηση: «Μᾶς κλείνετε τό δρόμο!». Κι' ὁ Σεφέρης — Τί νά κάνω, θρέ παιδί μου; νά πεθάνω;», τόν ρώτησε.

Ἴσως εἶναι ὑπερθολικό νά νομίζουμε ὁτι, στά πράγματα τοῦ πνεύματος, δέν ἰσχύει τό ἀξίωμα «ὁ θάνατός σου ζωή μου».

Ὕστερα ἀπό σαραντατέσσερα χρόνια, τό «Ἐλεύθερο πνεῦμα» κρατάει μιά δροσιά πού δέν εἶναι μονάχα ἡ συμπτωματική τῆς ἡλικίας ἐκείνου πού τό ἔγραψε· εἶναι τῆς ματιᾶς πού ἀντικρύζει μ' ἐγρήγορση τήν ὅλη πνευματική, κοινωνική, πολιτική ζωή μας. Ὁ Θεοτοκᾶς τοῦ 1929 ἐπιχειρεῖ τομές, ὄχι ὅμως μέ τήν προκλητικότητα ὀργιαμένου νέου τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ἑνός καιροῦ πού εἶχε νέους ἀνήσυχους ἀλλά ὄχι ὀργιαμένους. Κατακρίνει ὁ Θεοτοκᾶς τόν «ἐπαρχιωτισμό» τῶν διανοουμένων, χαρακτηρίζει σωστά, ἄν καί μέ αὐστηρότητα, τόν ὄωτο Πολίτη, πού ἀοτυνόμευε τότε τόν πνευματικό μας κῶρα, διαθλέπει -- ἔνας ἀπό τούς πρώτους θαρῶ — τόν μυστικισμό τοῦ μαοξιομοῦ· ὄν καί ὀργανικά ὀρθολογιστής, ξεκρίνει, ἐπισημαίνει, τό ἀστάθμητο στοιχεῖο τῆς ὁμορφιᾶς ὡς μαρτυρία κάποιας ἀόρατης παρουσίας μέσα στόν ἄνθρωπο ἤ στό πνευματικό δημιούργημά τοῦ. Γράφει, μέ ζηλευτή ὀξυδέρκεια: «Ἐθνικιστές καί μοοξιστές φιλονικοῦν θέθαια μέ ἀμοιδαῖο μῖσος, μά εἶναι κατά θάθος πνεῦματα τῆς ἰδιας οἰκογένειας. Ἄλλωστε συνεννοοῦνται πολύ καλά, ἀκόμα καί μεσ' στούς μεγαλύτερους ἀναθρασμούς τῆς μάκης, γιατί μιλοῦν τήν ἴδια γλώσσα καί τήν ἴδια στάση κρατοῦν ἐμπρός στόν κόσμο. "Ελυσαν ὁριστικά ὅλα τά προθλήματα...». Ἀλλοῦ, ἡ ματιά του προσδιορίζεται περισσότερο ἀπά τά συμφραζόμενα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ὅπως, λόγου χάρη, στήν ἀποτίμηση τοῦ Καβάφη (τό σημειώνει κι' ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς στόν πυκνό, ἔγκυρο πρόλογό του). Ὁ Ἰων Δραγούμης ὡς συγγραφέας, ἐπαναξιοποιήθηκε θαρῶ ἀπό τόν Θεοτοκᾶ, τότε. Ἄν κι' ὁ δοκιμιογράφος τοῦ «Ἐλευθέρου πνεύματος» πρόθαλε ἐκεῖνο τόν καιρό ἀνάμεσα μας ὡς ἐκφραστής ἑνός ἀνανεωμένου ἐθνικισμοῦ — ὄχι τυπολατρικοῦ, εὐρύστερνου, ἀλλά καί πάντοτε ἀιστικοῦ — δείχνοκε διστεθειμένος νά ἐλέγξει ὅλους τούς κύρους δίχως μεροληψία. Ἐλάχιστες φορές σφάλλει στίς γενικές του κρίσεις. Γράφει, ἄς ποῦμε: «Οἱ πιό φανατικοί ἐθνικιστές θέτουν ὡς σκοπό τῶν πνευματικῶν ἐκδηλώσεων τήν ἐξυπηρέτηση τῶν συμφερόντων τοῦ Κράτους» — ἐνῶ θά ἔπρεπε να πεῖ «τοῦ κεφαλαίου». Ἀργότερα, θαρῶ, εἶδε πιό σωστά, κι' ἄς παρασύρθηκε κάποια στιγμή ἀξιό ἀπό τή φυσική περιοχή του. Ἄν καί τό κείμενό του ἔχει χαρακτῆρα προγραμματικό, δέν ξεπέρτει σέ ρητορισμούς γιά νά συναρπάσει, κι' ἄς τοῦ τό κατηγορεῖ ὁ Ξενόπουλος, ἐνοχλημένος γιά προσωπικούς λόγους. Σέ μεταγενέστερα χρόνια, πολλοί, θέλησαν νά ἰδοῦν ατό «Ἐλεύθερο πνεῦμα» ἕνα εἶδος μανιφέστου μιᾶς γενιᾶς. Συμφωνῶ μέ τόν Δημαρᾶ ὅτι τότε δέν φάνηκε τέτοιο. Μόνο στήν κατακλεῖδα τοῦ τρίτου ἀπό τά τέσσερα δοκίμια πού ἀπαρτίζουν τό βιθλίο ἀκούνεται κάτι τό ἐξαγγελτικό. Ἀλλά κι' ἐκεῖ, ὅπως καί σ' ἄλλα, ἀνάλογα σημεῖα, ἐπικρατεῖ περισσότερο ἡ παραινετική διάθεση. Ἀπό τά πρῶτα του δείγματα γραφῆς ὁ Θεοτοκᾶς φανερώθηκε ἐμφορημένος ἀπό παιδευτικό πνεῦμα.

Ποοκίζω ν' ἀναπλάσω στό μνημονικό μου τήν ἀντίδραση μας ἐκείνου τοῦ καιροῦ, τήν ἐντύπωση τῆς πρώτης ὥρας. Ἄν δέν γελιέμαι, μαζί μέ τήν περιέργεια ποῦ κεντίοταν ἀπό τό ψευδώνυμο Ὀρέστης Διγενῆς, ἀναδόθηκε κάτι σύνθετο: ἐπιδοκιμαστικό ξάφνιασμα γιά τήν εὐγλωττία, τήν στιλπνότητα τοῦ κειμένου, καί μαζί ἕνα εἶδος ἀπροθυμίας νά προσυπογράψουμε, ἐπειδή ὁ συγγραφέας του, αἰσθητότατα, ἔπεφτε σά μετεωρίτης ἀπό ἀλλοότριο, ξένον χῶρο γιά τό ἐγχώριο, προσωπικό μας δράμα. Ὁ Ὀρέστης Διγενῆς αὐτός, δέν εἶχε ἐρωτευτεί, χωρίς νά τήν ἔχει ἰδεῖ, τή Μαρία Πολυδούρη· δέν εἶχε νιώσει μέσα του τόν θαθύ ἀντίλαλο ἀπό τήν αὐτοκτονία τοῦ Καρυωτάκη. Τό πρῶτο ποῦ εἴδαμε σ' αὐτόν, εἶταν τό ἀποαλάκωτο. Καί γιά μᾶς, ὅπως γιά τούς σημερινούς νέους, ἄν καί σέ διαφορετικό ἐπίπεδο, τό τσαλάκωμα εἶταν σύμθολο, ἐχέγγυο καλλιτεχνικῆς ἰθαγένειας.

Μόνον ἀργότερα, ὅταν συντελέστηκε πιά ἡ ἀριστική σύνθεση τῆς ἐποχῆς, νιώσαμε πλάί μας τόν συνάδελφο ποῦ εἶχε ἀποθάλει τό ἠλκτρό ψευδώνυμό του.

Κι' ἀπό τότε, δέν τόν ἀποχωριστήκαμε ποτέ. Οὔτε κι' ἀφοῦ πιά ἔφυγε γιά κεῖ ὅπου μᾶς περιμένει.

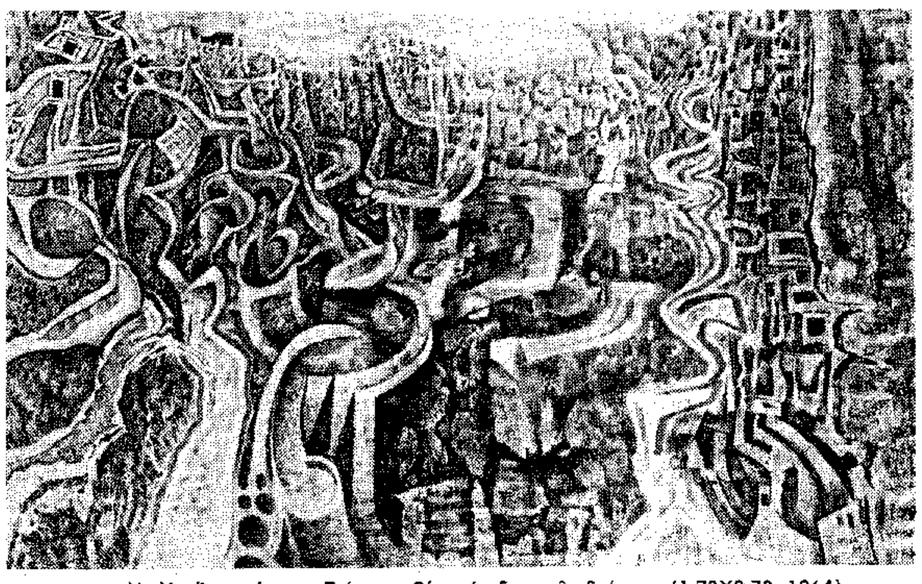

Ν. Χατζηκυριάκου - Γκίκα: «Οἱ μαίανδροι τῶν δρόμων» (1,73Χ2,72, 1964)

Ν. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΣ - ΓΚΙΚΑΣ

Ἀσταμάτητη ἀναζήτηση καί δημιουργία στήν Τέχνη

«ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΓΝΩΣΗ» Η ΠΑΡΟΤΡΥΝΣΗ ΤΟΥ ΣΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΝΕΑ ΓΕΝΙΑ

«ΔΕΝ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΜΑΙ τόσο πολύ γιά τόν θεσμό τῶν ἐκθέσεων, ὅσο γιά τό κοινό. Ἡ συγκεκριμένη ἀγάπη ποῦ νοιώθω γι' αὐτό, μέ κάνει νά ἐπιχειρῶ φέτος τίς τρεῖς παρουσιάσεις τῶν ἔργων μου, ποῦ θά κλείσουν τόν Μαΐο. Ἄλλωστε νομίζω ὅτι ἕνας καλλιτέχνης εἶναι καλό νά φαίνεται μερικές φορές καί ἀπό μιά σκοπιά πιό ἰδιαίτερη, πιό οἰκεία, τήν ἀνθρώπινη Ἴσως».

ΣΤΟ ΜΕΓΑΛΟ καί φωτεινό ἐργαστήρι του, ὅπου ἐξακολουθεῖ ἀσταμάτητα νά δουλεύη, ὁ Νίκος Χατζηκυριάκος Γκίκας ἐντοπίζει τήν ἀρχή τῆς κουδέντας ποῦ εἴχαμε προχθές μαζί του στό γεγονός τῆς μεγάλης ἀναδρομικῆς ἐκθέσεως ποῦ ἐγκαινιάζεται μεθαύριο Τρίτη στήν Ἑλληνοαμερικανική Ἕνωση, μετά ἀπό σύντομες ὁμιλίες τοῦ προέδρου τῆς Ἑνώσεως καθηγητοῦ Α. Κατακουζηνοῦ καί τῆς διοικῆς του.

— «Θέλω νά δῆ ὁ κόσμος ἕνα κομμάτι ἀπό τό σύνολο τοῦ ἔργου ποῦ ἔχω δημιουργήσει μέχρι σήμερα, συνεχίζει. Ἄλλωστε οἱ Ἕλληνες ξεχνοῦν εὔκολα. Εἶναι μάλλον «ἀροχείας μνήμης». Καλό εἶναι λοιπόν νά τούς ὑπενθυμίζει κανείς μερικές φορές, πρόσωπα καί πράγματα. Τοῦτο μπορεί νά ἔχη καλές πλευρές, ἔχει ὅμως καί κακές.

Μᾶς λείπει λίγο ἡ συνοχή...»

ΑΝ Ο ΤΡΟΠΟΣ ποῦ ἐκφράζεται εἶναι συχνά σκεπτικός, μέ ἕνα ἴχνος διστογμοῦ, ἐν τούτοις, ἀπό τήν στιγμή ποῦ ἔχει ἐξωτερικεύσει μιά σκέψη του, ὁ Χατζηκυριάκος - Γκίκας σοῦ δίνει τήν ἐντύπωση ὅτι εἶναι ἀπόλυτα σίγουρος γι' αὐτό ποῦ ἔχει πῆ. Καί αὐτό, γίνεται ἀκόμη πιό ἔντονο ἀπό τήν ζωηρόδα τῆς μετίας του, μιά ζωηρόδα ποῦ ἔχει σαφῶς ἀντίκρυσμα στήν ἀναζήτηση, στό συνεχές ἀνήσυχο ψαξιμο ποῦ χαρακτηρίζει τήν δουλειά του.

Ὁ Ν. Χατζηκυριάκος - Γκίκας

ΤΡΙΑΝΤΑΙΕΞΗ ἀλόκληρα χρόνια ἀπό τήν δουλειά αὐτή θά ἀντιπροσωπεύωνται στήν ἔκθεση τῆς Τρίτης, ποῦ ἔρχεται δεύτερη στήν σειρά, μετά τήν ἐκδήλωση τῆς Γεννεαδίου τόν περασμένο μήνα. Ἔργα ἀπό τό 1937 μέχρι σήμερα, ἑξήντα συνολικά πίνακες, πολλοί ἀπό τούς ὁποίους μεγάλων διαστάσεων (πέντε, 3, 5, καί δύο μέτρων) θά καλύπτουν τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ἔκθεσης. Παράλληλα — καί ἐδῶ θρίσκεται τό κάπως πιό οἰκεῖο κλίμα ποῦ μνημόνευσε στήν ἀρχή τῆς συνομιλίας μας ὁ Γκίκας — θά ὑπάρχουν στήν διάθεση τοῦ κοινοῦ καί σειρές προκαταρκτικῶν σχεδίων γιά ὡρισμένα ἔργα, μέ σκοπό νά ἐντιλαμθάνεται ὁ ἐπισκέπτης τό ξεκίνημα ἑνός πίνακα ἀπό ἕνα μικρό σκίτσα, τήν «ἐκκεμτάλλευση» τοῦ θέματος ἀπό τόν ζωγράφο μέχρι τήν τελική του μορφή. Θά ὑπάρχουν ἐπίσης ἄρθρα καθώς καί κείμενα διαλέξεων ποῦ ἔχει δώσει κατά καιρούς ὁ ζωγράφος, δημοσιεύσεις καί ἄλλα.

Μέ δυό λόγια, μιά μικρή εἰκόνα μιᾶς μεγάλης προσφορᾶς στήν εἰκαστική καί τήν πνευματική ζωή τοῦ τόπου, ποῦ ποτέ δέν ἔχασε τήν λάμψη καί τό θάρος της.

Ο Ν. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΣ - ΓΚΙΚΑΣ δέν κρύθει φυσικά ὅτι οἱ ἐκθέσεις αὐτές — ἡ τρίτη θά γίνη τόν ἐρχόμενο μήνα στήν Ἐθνική Πινακοθήκη μέ 150 ἔργα του — προσφέρουν καί στόν ἴδιο μιά συγκεκριμένη καί ἰδιαίτερη ὑπηρεσία:

— «Τό νά ἔρχεσαι σέ ἄμεση ἐπαφή μέ τό κοινό, τό νά ξαναθλέπης καί νά ἐπιλέγης τά παλιά ἔργα σου, ὅλα αὐτά ἀποτελοῦν μιά ἐργασία γνώσεως τοῦ ἑαυτοῦ σου. Μιά «mise au point», ποῦ συνήθως γίνεται ἀπόλυτα χρήσιμη γιά τόν καλλιτέχνη».

Ὑπάρχουν καί ἄλλοι λόγοι ποῦ ὁ ζωγράφος ὑπολογίζει αὐτή τήν στιγμή τόσο πολύ τίς παρουσιάσεις τῶν ἔργων του αὐτές. Δάσκαλος γιά χρόνια ὁλόκληρα στό Πολυτεχνείο, εὐαίσθητος σέ κάθε γεγονός ποῦ ἔχει σχέση μέ τήν ἑκάστοτε νέα γενιά — ἀποδεδειγμένα αὐτό — εἶναι φυσικό νά σκέπτεται τήν παρουσία τῆς νεολαίας στίς παραπάνω ἐκδηλώσεις.

— «Ἕνας ἀπό τούς λόγους ποῦ χαίρομαι ἰδιαίτερα γιά τήν ἔκθεση τῆς Ἑλληνοαμερικανικῆς Ἑνώσεως, εἶναι τό ὅτι θά γίνη ἐκεῖ ἀκριθώς ὅπου ὑπάρχει πολλή νεολαία. Νεολαία ποῦ ἔχει μάθει νά συμμετέχη καί νά παρακολουθῆ τά δρα συμβαίνουν στίς αἴθουσές της. Εἶναι σημαντικό αὐτό γιά μένα, γιατί γενικά πιστεύω ὅτι σήμερα δέν δίνουμε ἀρκετές εὐκαιρίες στούς νέους νά συμμετάσχουν σέ ἀνάλογα πνευματικά καί καλλιτεχνικά γεγονότα. Χωρίς θέβαια νά γίνη πειθαναγκασμος τοῦτο, θά εἶχα νά τονίσω ὅτι αὐτό τουλάχιστον ποῦ ἔχουν μιά ἔφεση, ἕνα ἐνδιαφέρον γιά τήν ζωγραφική, εἶναι προσκεκλημένοι στήν ἔκθεση νά γνωρίσουν τό ἔργο ποῦ θά παρουσιασθῆ, καί μένα.

Ἀπό τήν πεῖρα μου ἔχω τήν θεθαιότητα ὅτι ἕνας διάλογος μέ τούς νέους ἀνθρώπους μπορεῖ νά γίνη πολύ εὐχάριστος καί χρήσιμος καί γιά τίς δύο πλευρές. Πολύ συχνά συνάντησα παιδιά ποῦ εἶχαν μιά πραγματική δίψα νά γνωρίσουν καί νά συζητήσουν μέ τόν καθηγητή τους ἤ γενικά ἕνα πρεσθύτερο τους θέματα ποῦ τά ἀπασχολοῦν. Γι' αὐτό ἄλλωστε, αὐτό ποῦ ἔχει μείνει πιό ζωηρό μέσα μου ἀπό τά χρόνια τοῦ Πολυτεχνείου εἶναι ἀκριθώς αὐτές οἱ συζητήσεις ποῦ ἔκανα, πρίν ἤ μετά τίς παραδόσεις, μέ τούς σπουδαστές.

— Ἐπειδή σκριθῶς μιλᾶτε γιά τήν νεολαία, θά ἤθελα τήν γνώμη σας γιά ἕνα θέμα σχετικό ἄσο καί ἐπίκαιρο: Νομίζετε ὅτι σήμερα οἱ νέοι ἔχουν τήν κατάλληλη ἐφροντίδα στήν διάρκεια τῆς ἐκπαιδεύσεώς τους ὥστε νά ἀναπτύσσουν τήν κατάλληλη ἔφεση πρός τά σοθαρώτερα πνευματικά, τά αἰσθητικά θέματα;

— Εἶναι ἕνα τεράστιο πρόθλημα αὐτό, ἕνα θέμα ποῦ διαρκεῖ χρόνια παλλά στόν τόπο χωρίς νά λύνεται. Μιά τέτοια πλευρά τῆς παιδείας θα ἔπρεπε νά εἶναι ἀπαίτηση, πολυ πιό ἔντονη καί πολύ πιό ἐπείγουσα, ἀπό τήν πολιτεία. Ἀπό τίς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ ἀκόμη.

Ἡ ἔλλειψή μας αὐτή κατοντᾶ κατά τήν γνώμη μου αὐτόχρημα ἐγκληματική. Ἐπεκτείνεται δέ καί στά πανεπιστήμια. Δέν θά μοῦ φαινόταν περίεργο ἄν ἀντιλαμθανόμαστε μιά μέρα ὅτι οἱ ξένοι μᾶς οἰκτείρουν γιά τό θέμα αὐτό.

Πρίν ἀπό πολλά χρόνια, γύρω στά 1946 - 47, εἶχα δημοσιεύσει ἕνα μεγάλο ἄρθρο στό γαλλικό περιοδικό «Cahiers du Sud», ὅπου ἡ πρώτη του φράση ἦταν περίπου ἔτσι:

«Ἄν ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες ἔχουμε ἀποδείξει, λόγω στρατιωτικῆς ἀνδρείας, τήν καταγωγή μας ἀπό τούς ἀρχαίους, μᾶς μένει ἀκόμη νά ἀποδείξουμε τό ἴδιο πράγμα καί στόν αἰσθητικό τομέα». Δέν νομίζω ὅτι ἔχουμε κάνει τίποτε πρός τήν κατεύθυνση αὐτή. Σήμερα πιστεύω ὅτι θρισκόμαστε στούς ἀντίποδες.

— Δηλαθή;

— Πιστεύω ὅτι ὁ σύγχρονος Ἕλληνας δέν ἔχει μάθει νά θλέπη σωστά, νά θλέπη ὅ,τι πρέπει σέ πολλά θέματα. Δέν ἔχει μότια. Ὅταν πρόκειται νά διαλέξη τήν κατοικία του, δέν ἐνδιαφέρεται γιά τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό το πόσο θά κοστίση. Φυσικά εἶναι εἴλογο νά σκέπτεται τήν οἰκονομική πλευρά. Ἀλλά ὄχι μόνο αὐτήν. Ἄν ρωτήσετε κάποιον γιά τό σπίτι του θά σᾶς ἀπαντήση μέ δωμάτια: «Δύο δωματίων, πέντε δωματίων μέ χώλ καί λουτρό». Ἔτσι τό θλέπει, καί μέχρι ἐκεῖ. Αὐτό ὅμως τό ἀποκαλῶ στέγη — ὄχι κατοικία. Κυττάξτε τήν ἀρχιτεκτονική. Στίς μέρες μας ἔχει σχεδόν χαθῆ. Ἡ ἐπιστήμη αὐτή ἔχει μέλη, ἀναλογίες στηρίζεται πάνω στήν ἀρχή τῆς διευθετήσης τοῦ χώρου. Ἰσχύουν σήμερα αὐτά; Ἤ μήπως σύχνά δέν τά ὑποψιαζόμαστε κάν;

— Μποροῦμε νά ἐντοπίσουμε τίς εὐθύνες; Ποιός φταίει;

— Ἄς μή διαλογολογούμαστε συνεχῶς ρίχνοντας ἄλλοῦ τίς εὐθύνες. Γεγονός εἶναι ὅτι ὅλοι φταῖμε. Κατά διεσφαρεπικό τρόπο ὁ καθένας, ἀλλά ὅλοι φταῖμε. Μέ πρῶτο, τό Κράτος, ποῦ εὐθύνεται γιά τά ἄθλια σχολεῖα, καί γιά τήν ἔλλειψη τῆς σωστῆς παιδείας. Αὐτό, ὅμως, δέν σημαίνει ὅτι ἄν ἕνας ἄνθρωπος θέλει ν' ἀνοίξη τά μότια του καί νά θῆ, δέν μπορεί νά τό κάνη. Γιατί ἐδῶ θρίσκεται ἡ ἀρχή τοῦ κακοῦ: Δέν ἔχουμε τήν περιέργεια καί τό ἐνδιαφέρον. Δέν ἔχουμε τήν δίψα.

— Νά εἴχομε τουλάχιστον τό κίνητρο ἐκεῖνο ποῦ θά προκαλοῦσε τήν δίψα αὐτήν...

— Βλέπετε, ὅμως, ὅτι ἔχουμε ἀνθρώπους ποῦ ἔχουν τά ἐφόδια, ποῦ εἶναι ἐγγράμματοι, ἀ